

NASTAVAK ARHEOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA PRAPOVIJESNOG NALAZIŠTA U BREZOVLJANIMA

LANA OKROŠA

Gradski muzej Križevci

Tome Sermagea 2, HR - 48260 Križevci

gmk@net4u.hr

U ovom se radu donose rezultati ovogodišnjih iskopavanja u Brezovljanima. Istražen je jedan segment naselja koji je vjerojatno predstavljao stambeni dio radioničkog dijela naselja istraživanog 1973. god. Uz veliku zemunicu, radne jame i neobičan rov posebno se ističe nalaz podnice prve nadzemne kuće iz razdoblja neolitika otkrivene na širem području središnje Hrvatske. Pronađeno je dosta ulomaka keramičkog posuđa brezovljanskog tipa sopotske kulture kao i kamenog materijala.

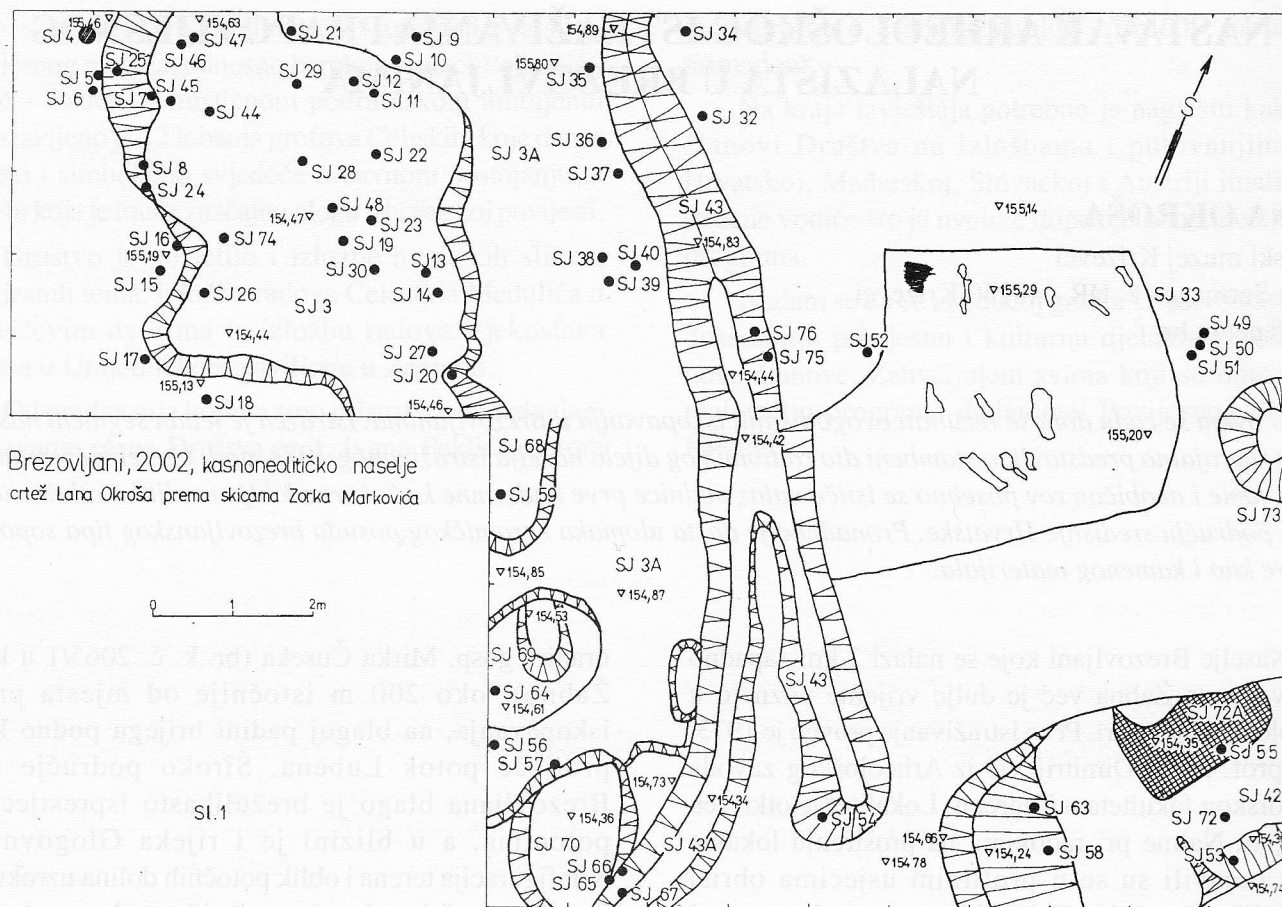
Naselje Brezovljani koje se nalazi 2 km zapadno od Sv. Ivana Žabna već je dulje vrijeme poznato u arheološkoj literaturi. Prvo istraživanje proveo je 1973. god. prof. dr. S. Dimitrijević iz Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Lokalitet je otkriven slučajno. Naime pri radovima na proširenju lokalne ceste pojavili su se u profilnim usjecima obrisi zemuničkog naselja što je bio neposredan povod iskopavanju. Istražen je dio kasnoneolitičkog naselja koji je vjerojatno predstavljao centar za produkciju lončarske robe, na što ukazuju ostaci lončarskih peći kao i obilje pronađenog keramičkog materijala, a datira se od 4900. - 4700. god. pr. Kr. Prema nekim osobitostima u tipologiji i specifičnom načinu ukrašavanja keramike tvz. mrljastim pečenjem, prof. dr. S. Dimitrijević izdvojio je *brezovljanski tip sopotske kulture* čime su Brezovljani postali eponimnim lokalitetom jednog tipa sopotske kulture koji nastaje njezinim širenjem na zapad i djelovanjem na supstratnu korenovsku kulturu (Dimitrijević 1978).

Tijekom 2001. god. križevački Gradski muzej rekognoscirao je teren koji je obuhvaćao oranično područje omeđeno sa sjeverne strane lokalnom cestom Šofići - Brezovljani, a sa zapadne strane cestom kojom se iz Predavca dolazi u Brezovljane. Prikupljeno je dosta ulomaka prapovijesne keramike i litičkog materijala što nas je, kao i obrisi jama koji se mogu uočiti u zemlji u pravilnim nizovima, potaknulo na novo arheološko istraživanje kako bismo upotpunili dosadašnja saznanja o ovom važnom lokalitetu.

U drugoj polovici kolovoza 2002. godine Gradski je muzej uz stručnu suradnju dr. Zorka Markovića proveo arheološko istraživanje u Brezovljanima na

oranici gosp. Mirka Čuseka (br. k. č. 2065/1 u k. o. Žabno), oko 200 m istočnije od mjesta prvih iskopavanja, na blagoj padini brijega podno koje protječe potok Lubena. Široko područje oko Brezovljana blago je brežuljkasto ispresijecano potocima, a u blizini je i rijeka Glogovnica. Konfiguracija terena i oblik potočnih dolina uzrokuju i danas, unatoč izvedenoj regulaciji potoka, močvarno tlo pa možemo zaključiti da je u prapovijesno vrijeme bilo podosta vodnih površina, a pronađeni utezi ribarskih mreža ukazuju na bavljenje ribarenjem.

Ovogodišnjim iskopavanjima istražena je površina od 160 m² u tri sonde. Utvrđeno je postojanje kasnoneolitičkog naselja (slika 1). Dominira velika zemunica (stratigrafske jedinice SJ 3, SJ 3 A) dužine 11 m koja se prostirala u smjeru sjever-jug. Zanimljivo je da su rubovi sonda gotovo predstavljali i rubove zemunice bar što se tiče njezine dužine. Sastojala se od različito ukopanih razina, a najveća i najdublja prostorija zemunice otkrivena je u sondi 1 (SJ 3). Ukopana je u zdravicu do dubine od 1,30 m, a širina joj je iznosila više od 4 m. Istočno od ove prostorije nalazio se povišeni plato (SJ 3A) koji se protezao i u sondu 3, a na njemu nalazimo tri manja jamska prostora (SJ 68, SJ 69, SJ 70). U južnom profilu SJ 3A i SJ 70 nalazilo se veće ognjište ili peć. Unutar i izvan zemunice naišlo se na mnoštvo rupa od drvenih stupova koji su nosili krovnu konstrukciju. No rupe baš nisu smisljeno poredane, a i dosta su gusto raspoređene pa bi se moglo zaključiti da su već stanovnici zemunice zamjenjivali dotrajale stupove novima ne postavljajući ih na mjesta starih stupova, već negdje u njihovoj blizini. Istočno od zemunice iskopan je rov (SJ 43) koji se prema dnu

Slika 1: Brezovljani, 2002., kasnoneolitičko naselje (crtež Lana Okroša prema skicama Zorka Markovića)

sužava i nije posebno dubok, a u sondi 3 dijeli se u dva pravca: istočniji završava ispred južnog ruba sonde, a zapadniji (SJ 43 A) skreće prateći istočni rub zemunice (slika 2). Za sada ne možemo sa sigurnošću odrediti funkciju ovog neobičnog rova, no trag sivo-smeđe zemlje poput one u rupama od stupova možda ukazuje na postojanje neke palisade čime bi rov mogao imati zaštitni karakter iako ne isključujemo ni mogućnost postojanja kanala za odvodnju ili nekog kulturnog rova (Minichreiter 1992). Još istočnije otkrivena je *izgorjena podnica nadzemne kuće* (SJ 33) orijentacije sjeveroistok - jugozapad što predstavlja prvi nalaz nadzemne kuće iz razdoblja neolitika na širem području središnje Hrvatske (slika 3). Uz ovu podnicu nađeni su ulomci kućnog lijepa s otiscima drvenih greda koji pripadaju urušenoj kućnoj konstrukciji. Južno i istočno od podnice otkrivene su dvije radne jame (SJ 42 i SJ 73) koje su djelomično istražene jer se protežu izvan rubova sonda. SJ 73 označava manji jamski objekt bez arheološkog materijala dok SJ 42 predstavlja veću jamu s tragovima rupa od stupova i manjim pregradnim zidicem te s obiljem keramičkih nalaza i kamenog materijala. Pri dnu jame pronađeno je ognjište (slika 3).

Ovim istraživanjem, a prema očekivanjima, nedaleko od *radioničkog dijela naselja* koje je 1973. god. istraživao prof. dr. S. Dimitrijević otkriven je *stambeni dio naselja*.

Od pokretnog arheološkog materijala najzastupljeniji su ulomci keramike. Prema stupnju obradenosti vanjske površine i pročišćenosti gline razlikujemo ulomke grube i fine keramike.

Gruba keramika ima u fakturi dosta primjesa pijeska i drobljenog vapnenca, a karakterizira je hrapava površina te crna, siva, sivosmeđa, sivocrvena, crvenocrna, crvena i crvenooker boja. Kao najčešći način ukrašavanja pojavljuju se bradavičaste i stožaste izbočine koje su mogle imati funkciju ručki, a zastupljeno je i ukrašavanje izvedeno otiskom nokta ili prsta u jednom ili više nizova pa čak i u složenijoj cik-cak koncepciji. Nekoliko ulomaka grube keramike ukrašeno je žigosanjem.

Finu keramiku karakterizira polirana prevlaka visokog sjaja i pročišćena faktura. Najčešće je ukrašavana malim bradavičastim aplikacijama, crvenim i žutim slikanjem koje se nazire samo u tragovima te

Slika 2: Brezovljani, 2002., rov i dio zemunice

Slika 3: Brezovljani, 2002., podnica nadzemne kuće, radna jama i dio rova

mljastim pečenjem. Ovaj način ukrašavanja keramike mrljastim pečenjem daje posebno obilježje brezovljanskom tipu sopotske kulture, a nastaje primjenom dvojnog postupka (oksidacijsko-redukcijski) pri pečenju čime nastaju svijetlije i tamnije površine što djeluje vrlo dekorativno na površini keramike. Zanimljiv je nalaz grumena žutog minerala koji je služio za oslikavanje posuđa.

Dio keramičkih ulomaka svrstan je u grupu prijelazne keramike. Njihova je površina zaglađenija od površine grube keramike, a u fakturi su vidljive primjese. Ova kategorija keramike ukrašavana je bradavičastim izbočinama, nizovima otisaka prsta ili nokta te mrljastim pečenjem.

Keramički oblici zastupljeni su zaobljenim i bikoničnim zdjelama (ponekad na nozi), loncima i lončićima, butama s kljunastim drškama, čašicama i kupama, a od ostalih keramičkih predmeta posebno se ističu stilizirana svinjska glava s otvorom za štap, stilizirana stubasta figurica i dio malog oltarića.

Među litičkim materijalom nalaze se jezgre i odbici, veći i manji noževi, šiljci, strugala, sjekire i žrvnjevi.

Tijekom ovogodišnjeg iskopavanja istražen je dakle još jedan segment naselja u Brezovljanima koje se razvija u širinu po principu horizontalne stratigrafije tako da se na uistinu širokom području (185 000 m²) prikuplja površinska keramika *brezovljanskog tipa sopotske kulture*, ali isto tako i ulomci *srednjoneolitičke korenovske kao i srednjoneolitičke lasinjske kulture* što znači da u Brezovljanima postoji kontinuitet naseljavanja od cca 1500 godina (5300. - 3800. god. pr. Kr.). Kako bismo prikupili što više podataka o naseobinskim objektima i općenito o urbanizmu neolitičkog i eneolitičkog doba te kako bismo dobili što potpuniju sliku o prisutnosti čovjeka kroz starija prapovijesna razdoblja na našem području, valjalo bi ovo nalazište i dalje kontinuirano istraživati.

LITERATURA

DIMITRIJEVIĆ, Stojan (1978): Neolit u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Izdanja HAD-a*, 2:81-94, Zagreb.

MINICHREITER, Kornelija (1992): *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Summary

CONTINUATION OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE PREHISTORICAL SITE AT BREZOVLJANI

The paper presents the results of this year's excavations at Brezovljani. The one section of the settlement that was excavated probably served as the residential area of the workshop part of the settlement, which was archaeologically researched in 1973. Along with a large pit-dwelling, working pits and an unusual trench, the most important remain is that of the flooring which belongs to the first neolithic above-ground house in central Croatia. In addition to stone material, a number of pottery fragments of the 'Brezovljani' type of the 'Sopot' culture was excavated.

MOGUĆI NEOSTVARENI PROJEKT CRKVE SVETOG KRIŽA U KRIŽEVCIMA

ZDENKO BALOG

Pučko otvoreno učilište Križevci
A. G. Matoša 4, HR - 48260 Križevci
zdenko_balog@yahoo.com

Ova studija uglavnom je u istom obliku objavljena u časopisu Peristil te je na ovom mjestu neznatno kraćena. Ocjenjujući da je časopis Peristil manje poznat među širom publikom, smatramo da će biti zanimljivo ovaj tekst objaviti u Crisu.

Crkva Svetog Križa u Križevcima i dalje, nakon više objavljenih studija i priloga, otvara mnogo više pitanja nego što daje zadovoljavajućih odgovora. Bez namjere da i ovim prilogom predložimo globalno zatvaranje složene problematike etapnosti izgradnje crkve kroz srednjovjekovno razdoblje, usredotočujemo se na kasnogotičku obnovu svetišta te neke nedoumice koje taj nespretno dovršeni zahvat ostavlja. Predlažemo mogućnost da je svetište isprva planirano i započeto na jedan način te da je tijekom samih radova iz nepoznatih razloga došlo do promjene projekta.

Crkva Svetog Križa u Križevcima župna je crkva grada Križevaca i župe Križevci utvrđeno od 1326. (CD IX:256), a nesumnjivo od prvog spomena 1232. (MHEZ I:59). Dapače, legende i predaje, te dvojbeni izvori predlažu za nju još mnogo veću starost. Pučka predaja u nju smještava pozornicu tragičnog križevačkog sabora iz 1397. Nakon obzidavanja grada ostala je izvan bedema Unutrašnjeg grada, a njena urbanistička i funkcionalna degradacija završena je koncem 18. stoljeća, kada je izgubila župu, te je župnom postala veća i u gradu bolje smještena napuštena pavlinska crkva Svete Ane. Oživljavanje crkve trebalo je uslijediti početkom ovog stoljeća radikalnom modernističkom obnovom arhitekta Podhorskog, no i ovako obnovljena i s uređenim okolišem, crkva je i dalje ostala na periferiji vjerskog i građanskog života grada, u čiju je povijest i sudbinu tako duboko utkana od nepoznatih početaka¹.

Međutim, niti burna povijest a posebno legende i predaje vezane uz crkvu nisu tema ovog priloga. Vrela za najraniju povijest crkve, a pomalo i čitavog grada, objavili smo ranije na drugom mjestu, a tom prilikom također i manji osvrt na postojeću literaturu o crkvi (Balog 1997). Kako od onda nismo bitno odustali niti

od jedne postavke iznesene u tim studijama, ovdje nema potrebe ponavljati tu obilnu građu.

Usredotočujući se na građevinski razvoj crkve, odnosno na razdoblje gotike, uočavamo da je crkva, doduše, jednostavne i tipične prostorne organizacije, aditivno postavljenih svetišta, lađe i zvonika. Takva struktura, koju možemo nazvati tipičnom za šire razdoblje i šire područje, ne bi ostavljala mnogo prostora raspravama, kad u građevini ne bi na čudan način bili raspoređeni elementi koji ukazuju na dvije do tri gotičke faze izgradnje.

Pod zvonikom, u ravnini pročelja, nalazi se gotički profilirani portal nadvoja na lomljeni luk. Nažalost, pregradnje, sanacije i oštećenja uništili su ovaj vrijedni detalj do neprepoznatljivosti. Sačuvano ne ostavlja niti mogućnost preciznog arhitektonskog snimanja, što omogućuje odveć široko datiranje. Tako je ovaj detalj za istraživanje gotovo bezvrijedan. Ipak, njegov smještaj, unutar zvonika, ponavlja toliko tipičnu situaciju. Zvonik ima otvoreno prizemlje kojemu se pristupa bez potrebe otvaranja vratiju, što omogućuje korištenje zvona i u svakodnevnom životu, ali posebno u slučaju hitne potrebe podizanja uzbune. Takav odnos karakterističan je za sve objekte gdje je crkva ujedno ispunjavala i obrambenu funkciju, što je slučaj velikog broja župnih crkvi potklaničkog kraja (Balog 1996; Isti 1997a). Potkrepljujući ovo promišljanje, na zvoniku su još sačuvani uski prozori, tipične strelnice koje obilježavaju i ostale obrambene zvonike.

¹ Budući se ovaj prilog bavi samo razdobljem srednjeg vijeka, posebno kasnogotičke obnove, za uvid u složenu etapnost izgradnje i sudbinu crkve kroz kasnija razdoblja ovdje navodim studiju K. Horvat-Levaj: Crkva Sv. Križa u Križevcima, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12-13/1988-1989 (i.e.1991.), Zagreb, str. 138.-157.